

**ТЕМА СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В ЗМІСТІ ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ І
ПІДРУЧНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НУШ:
ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Яценко Таміла Олексіївна

Ціннісні орієнтири змісту сучасної шкільної літературної освіти в реаліях Нової української школи визначаються пріоритетом виховання в учнів засобами художнього слова патріотизму, національної свідомості, активної громадянської позиції, здатності виявляти національну ідентичність.

Особливої актуальності та значущості ці концепти набувають в умовах повномасштабної російсько-української війни. Літературознавець і співавтор чинних модельних навчальних програм і підручників літератури Василь Пахаренко слушно стверджує: «Слово про війну виконує сьогодні дві найголовніші функції – зцілення і свідчення. Шоковане суспільство хоче виговоритися... Ми є свідками й учасниками справжнього, екзистенційного буття – з відчаєм, утратами, силою духу, разючими взірцями людяності... Війна, як і кохання, виявляє людину такою, якою вона є насправді. Тому стільки щирості, дивовижної мудрості та справжності у цій літературі, така високовольтна емоційна напруга» [6].

Письменник-воїн Борис Гуменюк так пояснює природу свого творчого натхнення: «На війні всередині все рве. Ці емоції хочеться кудись викинути: або з автоматної черги, або через поетичні рядки. Мої вірші – це не література, це – війна, що постає у текстах і за текстами... Знав, що маю зафіксувати цю мить, щоб не забути самому і не дати забути іншим. Моя основна функція – свідчити. Через сто років ці вірші стануть документом теперішнього часу» [2]. В основі такої літератури – людина з надзвичайною душею, винятковою долею, усім спектром почуттів.

Виразний екзистенційний потенціал закладено в чинних модельних навчальних програмах з української літератури для 5–6 класів і 7–9 класів, а також підручниках для 5–7 класів НУШ, підготовлених в Інституті педагогіки НАПН України. Такий підхід є свідченням дотримання дидактичного принципу

зв'язку навчання літератури з сучасністю як одного з основних у проєктуванні змісту шкільної літературної освіти [4; 5]. «При своїй щоденниковій документальності ця література навдивовижу художня за суттю. Вона вражає багатством різючих деталей, вихоплених прямо із гущі життя. У них, мов у краплинах, віддзеркалюється весь океан нашого спільного горя, нашої люті й незламності», – увиразнює сутність сучасної української літератури про російсько-українську війну В. Пахаренко [6].

Важливо наголосити, що не варто уникати на уроці літератури подій сьогодення, свідками та безпосередніми учасниками яких стали сучасні діти. Але вчителеві слід помірковано й розважливо розповідати про події повномасштабної російсько-української війни та її страшні наслідки. Окрім того, необхідно завчасно вивчити соціальний паспорт певного класу та психологічні особливості дітей, особливо тих, які вимушено стали внутрішньо переміщеними особами, перебували в зоні окупації, втратили рідних чи близьких.

У шкільному курсі української літератури для 5–7 класів, що розроблений за тематично-жанровим принципом вивчення художніх текстів, передбачено для текстуального опрацювання твори та навчальний матеріал, де знайшла художнє відображення тема боротьби українського народу з російськими загарбниками [4]. Конкретизуємо прикладами.

У підручнику української літератур для 5 класу є навчальний матеріал, у якому акцентовано на подіях російсько-української війни, розпочатої 24 лютого 2022 року. Так, дослідницькому завданню до *драми-казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»* передує навчальна інформація, що корелює з подіями повномасштабного російського вторгнення в Україну: «За однією з легенд, після того, як Микита Кожум'яка здолав Змія, він запряг його у плуг і проорав велетенську борозну. Внаслідок цього утворилися так звані Змієві вали – видовжені земляні насипи, які слугували захистом від чужоземних загарбників, передусім кочівників. Вони ще й тепер простягаються майже на 2000 км через усю Наддніпрянську Україну. Навіть через тисячі років після тих далеких подій

Змієві вали є оберегом. Так, ранньою весною 2022 року танки російських загарбників, які вторглися в Україну, не змогли їх здолати і змушені були відступити поблизу села Білогородка (неподалік від Києва)» [7, с. 97].

У процесі ознайомлення в 5 класі з оповіданням сучасної української письменниці *М. Морозенко «Вірність Хатіко»* проведено також паралелі з подіями сучасної війни. Для посилення емоційного впливу на учнів-читачів подано виразною і доступною школярам певної вікової категорії мовою навчальний матеріал: «На жаль, подібні історії трапляються і в наші дні. Так, у селищі Макарів, що на Київщині, вірний пес Ріні породи акіта-іну майже місяць чекав на порозі будинку на свою господиню Тетяну. Утім, вона загинула під час війни, яку розв'язала росія проти українського народу. Собаку вдалося врятувати завдяки підтримці небайдужих людей і волонтерів. Ріні знайшов новий дім і нових господарів» [7, с. 165]. Така інформація забезпечує умови для розвитку емоційного інтелекту учнів, викликає в них переживання почуттів і вражень, що виникли під час первинного прочитання художнього твору.

З опорою на суб'єктивний і читацький досвід п'ятикласників запропоновано завдання для розвитку вмінь самостійної дослідницької діяльності – підготовку після текстуальної роботи над оповіданням *М. Морозенко* індивідуального або ж групового творчого проєкту «Тварини війни»: «Для цього, наприклад, довідайся інформацію про песика Патрона. Він здобув велику популярність під час війни України з росією, став улюбленим супергероєм для дорослих і дітей. Цей собака породи джек-рассел-тер'єр допоміг українським військовим виявити значну кількість вибухових пристроїв, що були встановлені російськими загарбниками. Зроби цікаву презентацію проєкту» [7, с. 167].

До роздумів про історичну долю України та готовності заради неї до самопожертви спрямовує вивчення в 5 класі оповідання *Галини Кирпи «Мій тато став зіркою»*. Цей твір – сприймання дівчинкою подій, що відбулися під час Революції гідності на Майдані Незалежності в Києві. Навчальний матеріал підручника містить доступну для учнів-п'ятикласників інформацію про ті події,

що передували російській навалі на Україну 24 лютого 2022 року. Письменниця продемонструвала високу майстерність психологічного письма, розуміння душі дитини.

Методичний апарат підручника української літератури для 5 класу включає особистісно орієнтовані запитання, що сприяють осмисленню тематики твору – прагнення українського народу до свободи, причетність кожного до історії рідного народу, важливості збереження пам'яті про героїв: «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події?» [7, с. 199].

У рубриці «Мовна скарбничка» подано тлумачення слів «майдан», «Небесна Сотня», «герой», що допомагатиме п'ятикласникам зрозуміти ідейний зміст твору та збагачуватиме їхнє мовлення.

У підручнику української літератури для 6 класу в розділі «Ліричні послання Україні» запропоновано для вивчення патріотичну лірику, зокрема акцентується увага на поезії, що написана під час російсько-української війни. Учнім рекомендовано ознайомитися з відеопредставленням вірша поета-воїна *Павла Вишебаби* «Тільки не пиши мені про війну...».

У методичному апараті подано запитання для з'ясування враження про твір, осмислення його ідейного змісту та розвитку творчих здібностей учнів: «Чому тато-воїн просить доню не писати йому про війну? Яким він бачить людське щастя? Чи згоден ти з таким уявленням про щастя? За бажанням можеш написати невеличкий есей» [8, с. 81].

У процесі вивчення творчості *Остапа Вишні* в рубриці «Мовна скарбничка» також наголошується на подіях російсько-української війни: «Заборони української мови, як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в XIX ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки» [8, с. 219].

У навчальному матеріалі підручника української літератури для 7 класу послідовно дотримано дидактичний принцип зв'язку навчання літератури з сучасністю. Вивчення творів програмового розділу «Сучасні патріотичні пісні» сприятиме формуванню національної свідомості, плеканню патріотичних почуттів учнів. Наголошено на появі сучасних патріотичних творів, у яких «... оспівано героїзм і незламність українського народу в російсько-українській війні, біль його втрат і страждань, святу віру в перемогу та в мирне й щасливе майбуття» [9, с. 33].

Для текстуального вивчення запропоновано сучасні пісні, зокрема «*Квіти мінних зон*», «*Місто Марія*» *Святослава Вакарчука*, де йдеться про захист Батьківщини, подвиг мешканців та оборонців Маріуполя, зокрема полку «Азов», та «*Біля тополі*» *Петра Солодухи*, що присвячена воїнам, які віддали свої життя, захищаючи Україну від російських загарбників.

У підручнику вміщено QR-коди, за якими семикласники мають змогу зайти в електронний додаток та ознайомитися з різними аранжуваннями рекомендованих пісенних творів.

Методичний апарат до цієї навчальної теми орієнтує на поглиблення вмінь аналізувати художні тексти патріотичної тематики, розуміння значущості сучасної патріотичної пісенної лірики, збагачення емоційного інтелекту учнів: «За допомогою яких образів-символів автори кліпів зображують трагізм подій російсько-української війни й ушляблюють героїзм боротьби українського народу?», «Які риси національного характеру українців ти можеш назвати, ознайомившись із сучасними патріотичними піснями?» [9, с. 35].

Учитель може організувати в процесі вивчення пісень *С. Вакарчука* різні види навчальної діяльності, зокрема групову чи парну роботу учнів для створення щоденника учнівських вражень після прослуховування творів. Наприклад, виписати ключові слова-символи пісень, відтворити свої емоції за допомогою кольорів, визначити основні образи та символи, що використані в піснях, та їх значення для виховання патріотизму, розглянути фото про мирний

та воєнний Маріуполь, картину художниці О. Гайдамаки «Маріуполь. Азовсталь» і визначити спільне в цих мистецьких творах.

У тематичному розділі «Сучасна українська поезія про війну» підручника української літератури для 7 класу послідовно актуалізовано тему російсько-української війни: «Війна – найбільша трагедія, найтяжче випробування для будь-якого народу. У сучасну Україну це горе принесла рашистська навала ще у 2014 р., а 24 лютого 2022 р. спалахнула повномасштабна російсько-українська війна. Жахливі випробування український народ долає мужньо, виходить із них сильнішим, мудрішим і згуртованішим. За ці роки він створив одну з найпотужніших і найпатріотичніших у світі армій. Українці роблять усе, що можливо, для перемоги. Зокрема, і поети, відображаючи у творах жах і смерть, воєнні будні, віру в мирне майбутнє, у перемогу, наближають її за допомогою своєї зброї – художнього слова» [9, с. 88–89].

Запропоновано ознайомитися з віршами Тетяни Строкач, Сергія Рубана та Валентини Матвіїв – авторів, яких об'єднує поетичний талант високої проби, уміння закарбувати в художньому слові всю правду про російсько-українську війну.

На пропедевтичному етапі уроку вчителеві важливо мотивувати учнів до ознайомлення із сучасною лірикою, що розповідає про біль і втрати, силу духу та непереможність нашого народу в часи війни, та поставити випереджальне запитання про те, що допомагає вистояти українцям як нації у цій жорстокій російсько-українській війні.

Розвитку вмінь учнів висловлювати власну думку сприятиме бесіда, орієнтовними питання для якої можуть бути такі: «Які події в історії України стали поштовхом для створення великої кількості поезій про війну? Яку роль відіграє поезія в часи війни? Які твори про жахливі випробування українського народу вам уже відомі з попередніх класів?»

Для осягнення учнями основних мотивів сучасної мілітарної поезії, своєрідності її ліричних образів у підручнику наголошується, що в «цих поезіях відображено дуже багато болю – за загиблими чи скаліченими дітьми й

дорослими, за втраченим миром, за сплюндрованим краєм, який ще вчора був квітучим. У них палає ненависть і лють до ворогів; сяє захоплення нашими воїнами, які самовіддано захищають нас і весь світ від рашистської чуми ціною своєї крові, свого життя; пламеніє незнищенна віра в нашу перемогу» [9, с. 91].

У процесі текстуальної роботи над віршем С. Рубана «Герої із Азовсталі» важливо під час бесіди зосередитися на таких питаннях: «Хто є ліричним героєм твору? Висловлює він власні почуття чи передає загальний настрій? Проаналізуйте порівняння “З якого ви, хлопці, металу? З якої ви, хлопці, сталі?” Який сенс вони несуть? Чому, на вашу думку, автор називає азовців “відважними внуками Атилли”? Як, на думку автора, подвиг захисників Азовсталі вплине на історію України? Яку пісню про мужніх захисників Маріуполя ви вчили?»

Назавжди залишився на російсько-українській війні, але повертається до нас своїми віршами й піснями молодий *поет-воїн Ілля Чернілевський*, який загинув на Донеччині, боронячи Україну від російських загарбників. У підручнику української літератури 7 класу для текстуального вивчення подано його вірш «*Я повернуся...*».

Запропоновані завдання допомагають визначити основний мотив твору, сприяють розвитку критичного мислення учнів: «Якого горя завдає війна ліричному герою твору? Які його бажання? Про що мріє воїн? Що надає йому впевненості в перемозі?» [9, с. 93].

Для повноти осягнення творчості поета-воїна школярам рекомендовано для самостійного виконання завдання пошукового характеру: «Знайди в інтернеті та послухай пісню «Завірюха» на слова І. Чернілевського. Поділися своїми враженнями. Переглянь відео до твору. Визнач, що допомагає розкрити трагізм долі молодого поета-воїна. Використовуючи інтернет, ознайомся з історією створення муралу, присвяченого пам'яті загиблого поета І. Чернілевського» [9, с. 92–93].

Розвитку творчих здібностей учнів, умінь логічно висловлювати власну думку усно та письмово сприяють диференційовані за рівнем складності

завдання рубрик «Читай і досліджуй!» і «Підсумуй!»: «Міністерство культури України та волонтери започаткували портал “Поезія вільних”. Знайди в інтернеті та ознайомся з порталом, з віршами, що там розміщені. Прочитай однокласникам той твір, що тебе найбільше вразив. Можливо і ти робиш поетичні спроби. Надішли свої твори до портал “Поезія вільних”. Яким ти уявляєш життя своє і всієї нашої країни після перемоги на наступний день? А через 5 чи 10 років після цього? Напиши собі листа в повоєнне майбутнє. Якщо хочеш – прочитай його своїм близьким людям, однокласникам чи вчителю» [9, с. 94].

Методично вмотивованою є міжмистецька взаємодія на уроках вивчення поезії про російсько-українську війну. Засвоєнню навчальної теми сприяє змістове наповнення рубрики «Мистецькі діалоги», де йдеться про цикл цифрових портретів «Хрещені вогнем» авторства сучасного українського художника М. Дяченка. На репродукції учні пізнають постаті київського князя-воїна, козака, бійця УПА, сучасних військових-захисників. Зазначається, що вони належать до різних епох, але всі «хрещені вогнем», усі захищали чи й нині захищають Україну [9, с. 93].

За допомогою візуалізації передано основну ідею, що розкрита на матеріалі навчальної теми – виховання патріотизму та готовності боронити рідну країну. Завдання на розвиток уміння аналізувати та узагальнювати навчальну інформацію, що представлена в різний спосіб, сприяють глибокому розумінню учнями значущості сучасної поезії про російсько-українську війну, утвердженню національної ідентичності: «Уважно роздивися цифрові портрети, зверни увагу на деталі. Які риси характерів героїв і героїнь проступають у їхніх портретах?» [9, с. 93].

Для закріплення вивченої теми *«Сучасна українська поезія про війну»* варто запропонувати семикласникам знайти в інтернеті інформацію про 86-денну оборону Маріуполя, зокрема заводу «Азовсталь» та створити літературний альманах із віршами про сучасну війну.

У 8–9 класах уперше в шкільній літературній освіті запропоновано вивчення української літератури за *хронологічно-стильовим принципом* (авторський колектив під керівництвом Т. Яценко). Відповідно у 9 класі передбачено ознайомлення учнів із сучасною поезією та прозою.

У розділі «*Сучасна молодіжна проза*» рекомендовано вивчати повість *Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка»* [5]. Ця сумна історія про трьох друзів, які живуть у зруйнованій росіянами Бородянці під Києвом, знайде відгук у душах сучасних учнів-читачів, які самі, на жаль, стали свідками загарбницької війни. Згадані у назві твору герої лише здаються казковими. Важливо, щоб школярі усвідомили, що Котик, Півник, Шафка – справжні, реальні, бо вони готові боротися і попереджати про небезпеку, оберігати всесвіт однієї української родини, яка покоління за поколінням проживає свою сімейну історію та стає сильнішою в час російсько-української війни.

Для увиразнення зв'язку літератури з життям в навчальному матеріалі підручника української літератури для 9 класу передбачено розкриття важливих історичних подій, що сприятиме актуалізації суб'єктного досвіду дев'ятикласників, розумінню літератури як художньої історії людства, як своєрідного «документу» життя. Слід звернути увагу учнів на те, що журналістка Є. Серватинська помітила на третьому поверсі одного зі зруйнованих будинків у Бородянці вцілілу шафку, де зберігся посуд, і навіть керамічний півник, що стояв зверху. «Я подумала, – згадує вона, – шафка втрималася, хоч весь будинок обвалився. Нам треба брати з неї приклад. І сфотографувала». Ця символічна світлина поширилася в інтернеті.

Школярам також цікаво буде дізнатися, що під час відвідин колишнім прем'єр-міністром Великої Британії Борисом Джонсоном сплюндрованої росіянами Бородянки місцева жителька подарувала йому такого ж півника як символ незламності українців.

Олександр Михед – письменник, який наразі проходить військову службу у Збройних силах України. До початку повномасштабної російсько-української війни він мешкав у Гостомелі, що на Київщині. Його дім, як і його батьків, які

жили в Бучі, було зруйновано внаслідок ворожого обстрілу. Тому тема, що розкрита у творі, особливо йому близька. Про цю повість автор-воїн пише так: «Книжка “Котик, Півник, Шафка” не мала жодної фахової рецензії..., тому що ця книжка – для читача, вона має допомогти конкретній людині почати читати й відчути полегшення» [3]. А ось який висновок про сутність загарбницької російсько-української війни він робить: «Вони забрали наше минуле. Наше життя. Вони знищують своє майбутнє. Ми всі лишилися під завалами драматичного театру в Маріуполі. Нас поховано в Бучі. Мертві більше не страждають. Живі більше не відчувають» [1, с. 304].

Змайстрована багато років тому дідусем шафка, подарований на свято півник і врятований котик утілюють силу та незламність українців, бережуть сім'ю, рід як родинні реліквії і найголовніше – дарують надію на майбутню перемогу, увіковічують пам'ять про мужність і велич духу українського народу. Наразі вцілілі шафка і півник зберігаються в Національному музеї Революції гідності.

У межах програмової навчальної теми «*Поезія з війни*» рекомендовано вивчення творів сучасних *поетів-воїнів*. У програмі акцентується на важливості висвітлення теми російського вторгнення в Україну та героїчному опорі українського народу загарбникам, наголошується на активному розвитку мистецької творчості в умовах російсько-української війни, провідних мотивах і образах сучасної антивоєнної поезії [5, с. 90–91].

Важливо, що в програмі зазначена можливість вибору безпосередньо вчителем таких творів для текстуального вивчення на уроках української літератури. Варто, щоб педагог, виявляючи свою фахову майстерність та естетичний смак, запропонував учням художньо досконалий твір воєнної тематики – про ціну нашої свободи і наших перемог, щоб прозвучала така поезія, яка б зцілювала юнацькі душі правдою і любов'ю. Критеріями добору такої поезії з війни повинні слугувати відповідність віковим особливостям художнього сприймання учнів, художність творів і гуманізм як їх ідейна основа.

Сучасна мілітарна поезія вражає багатством деталей, узятих з реалій життя. У таких творах відображено весь спектр люті до ворога й незламності українців. Варто ознайомити дев'ятикласників із віршами воєнної тематики таких поетів, як *Борис Гуменюк, Максим Кривцов, Сергій Жадан, Олекса Бик, Юлія Каишуренко, Павло Вишебаба, Ярина Чорногуз*.

До того ж наприкінці кожного семестру модельними навчальними програмами з української літератури передбачено розділ «Найцікавіше з літературних новинок» [4; 5]. Учителеві необхідно систематично проводити такі уроки для ознайомлення учнів з художніми творами сучасної української літератури, зокрема й творами про російсько-українську війну.

Отже, чинні модельні навчальні програми з української літератури для 5–6 класів і 7–9 класів, підручники української літератури для 5–9 класів, підготовлені авторським колективом Інституту педагогіки, як у змістовому, так і в методичному аспектах орієнтовані на розкриття теми російсько-української війни.

Аналітична робота над текстами художніх творів, опрацювання навчального літературознавчого та культурологічного матеріалу, система різнорівневих запитань і завдань оптимально забезпечують усвідомлене розуміння учнями ідейного змісту творів про сучасну війну, сприяють формуванню патріотизму, національної свідомості школярів, плеканню шанобливого ставлення до подвигу воїнів-захисників України.

Список використаних джерел

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів : Вид-во Старого Лева; Варшава : Нова Польща, 2022. 440 с.
2. Гуменюк Б. Вірші з війни. Київ : «Вид-во С. Пантюка», 2014. 88 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Humeniuk_Borys/Virshi_z_viiny (дата звернення: 11.03.2025).
3. Михед О. Я показав суть ворога словами самого ворога. URL: <https://theukrainians.org/oleksandr-mykhed/> (дата звернення: 11.03.2025).

4. Модельна навчальна програма «Українська література» 5–6 класи для закладів загальної середньої освіти /автори: Яценко Т. О. та ін. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729538> (дата звернення: 11.03.2025).

5. Модельна навчальна програма «Українська література» 7–9 класи для закладів загальної середньої освіти /автори: Яценко Т. О. та ін. Київ : Інститут педагогіки, 2024. 102 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744490> (дата звернення: 11.03.2025).

6. Пахаренко В. І. Тема сучасної війни росії проти України в новій шкільній програмі з літератури. URL: <https://chl.kiev.ua/KEY/Books/ShowBook/807> (дата звернення: 11.03.2025).

7. Яценко Т. О. Українська література: підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти /Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук. Київ : ВД «Освіта», 2022. 256 с.

8. Яценко Т. О. Українська література: підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти /Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук. Київ : ВД «Освіта», 2023. 256 с.

9. Яценко Т. О. Українська література: підруч. для 7 класу закладів загальної середньої освіти /Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб. Київ : Грамота, 2024. 288 с.